

UJUMBE WA MSANII

A. Korogoto

Utangulizi

Msanii ni nani? Si dhamira yangu katika makala haya kumzungumzia msanii kwa mantiki ya kueleza ni nani kimaana, bali kimaudhui. Nakusudia kuhoji juu ya mamlaka ambayo yanaelekea wasanii wetu wamejipachika. Pengine si vyema kutumia neno mamlaka, labda neno ambalo lingejiri muktadha huu lingekuwa jukumu alilojipa msanii katika jamii yake. Swali la awali kwa hiyo linaweza kuwa na majibu mawili. Moja ni lile jibu la kawaida kabisa ambalo wengi wameshalifanyia kazi. Kila mmoja wetu anaweza kujimwaga katika uwanja huu na kumweleza msanii ni mtu wa aina gani, kama ni mtu! Vigezo mbalimbali vinaweza kutumika kuelezea dhana hiyo, aidha kwa kurejea kwenye matokeo ya kazi yake au kwa tafsiri nyingine yoyote.

Hata hivyo kusudio langu ni kuhoji juu ya dhamana aliyojitwika msanii kwa kupitia kazi aifanyayo au matokeo ya kazi hiyo. Hapa nadhamiria kuiangalia sanaa iliyotolewa na msanii na kuona endapo lengo la msanii (ambalo mara nyingi ni vigumu kuligundua) kama limefanikiwa, limepotoshwa au halipo kabisa. Katika makala haya majina ya vitabu vya wasanii yatatumika kama kigezo cha kutanabahisha hilo lengo la msanii. Dhamana aliyojitwika msanii itatazamwa kulingana na dhana inayobebwa na jina la kitabu chenyewe. Dhamira ikiwa ni kuona kwa kiasi gani jina la kitabu au kazi ya sanaa inajitosheleza na yale yaliyomo ndani ya kazi yenyewe. Na kwa msingi huo kuangalia mafanikio au mapungufu ya kazi ya msanii katika kufikia lengo lake. Hili litafanyika kwa uchambuzi wa maudhui ya kazi zitakazoteuliwa kwa mwelekeo wa kuonisha maudhui hayo na dhana inayobebwa na jina la kazi ya sanaa hiyo.

Ngugi, msanii maarufu sana katika Afrika Mashariki, Afrika na pengine duniani kote aliwahi kutoa dukuduku lake kwa kile alichodhani yeye ni upotoshaji wa jukumu la msanii kwa mustakabali wa kazi za kisanii zilizotolewa na Soyinka, gwiji mwingine wa sanaa huko Afrika Magharibi. Dukuduku hili hasa lililengwa kwa ile riwaya iliyoandikwa na Soyinka, na pengine ndiyo riwaya pekee aliyoandika hadi sasa (maana yeye amebobea zaidi kwenye tamthiliya na mashairi) inayoitwa *The Interpreters*. Dukuduku hili hata hivyo halikulenga kwenye kitabu au riwaya hiyo tu, bali kwenye kazi karibu zote za Soyinka. Ngugi (1972:65-66) alisema hivi:¹

ingawaje Soyinka huibainisha jamii yake kwa marefu na mapana, taswira anayotuchorea ni mfu, isiyoonyesha kujijongeza, inayoonyesha kuwa ameshindwa kuuona wakati uliopo katika muktadha wa kihistoria ulio na migongano na mapambano. Haitoshi

kwa msanii wa kiafrika, kujisimamisha/kusimama juu na kuiangalia na kutohoā udhaifu wa jamii yake. Ni lazima ajaribu kufanya zaidi ya hayo, atafute kiini, sababu na mwenendo wa mapambano ya kimapinduzi ambayo tayari yamesharibu zile nguvu za kiasili zilizotwezwa na mataifa ya kikoloni... Msanii katika maandishi yake hayupo nje ya mapambano haya. Kwa kujiingiza ndani ya kiini cha migongano yenyewe, anaweza kutoa mwelekeo mwadilifu na mwanga kwenye mapambano, ambayo kwa kupitia usumbufu wa muda, unaweza kuendeleza na kubadili sura ya karne ya ishirini.

Ukiyatazama maandishi mengi ya Ngugi, nikikusudia riwaya na tamthiliya zake, zimeonyesha mwelekeo huo. Ni kwa kiasi gani amefanikiwa katika kuyaendeleza mapambano haya ndiyo msingi wa makala haya. Hata hivyo makala haya hayatumia vitabu vya Ngugi kama kigezo cha mjadala na badala yake tutajaribu kutarazi tamthiliya iliyoandikwa kwa Kiswahili na mwandishi wa Kitanzania aliye maarufu sana anayejulikana kwa jina la kisanii Penina Muhando. Tamthiliya yake ya hivi karibuni, *Lina Ubani* ndiyo itakayotumika pamoja na mkusanyiko wa mashairi ya mhadhiri wa Chuo Kikuu cha Dar es Salaam ndani ya kitabu kiitwacho *Mvumilivu Hula Mbovu*.

Uteuzi wa 'Lina Ubani' na 'Mvumilivu Hula Mbivu'

Sababu hasa za kutocua kazi mbili hizi za sanaa katika uchambuzi wetu ni mbili. Kwanza ni kutokana na madhumuni ya makala yenyewe, tunadhamiria kuiangalia japo kwa dhana, dhamira ya msanii na lengo lake, na jinsi dhamira na lengo hilo lilivyotekelezeka, kwa ufanisi au kwa kushindwa. Mtazamo huu umegawanyika sehemu mbili; kuna ufanisi au kushindwa kwa kazi yenyewe ya sanaa, yaani kwa kuchambua kazi yenyewe na kuona jinsi msanii alivyoiunda kazi hiyo, kuangalia mapungufu na mafanikio yake. Uchambuzi huu huishia kwenye kazi yenyewe bila ya kuangalia athari ya kazi hiyo kwenye jamii yenyewe iliyokusudiwa, wasomaji au waangaliaji wa kazi hiyo. Sehemu ya pili ya kutazama dhamira na lengo la msanii, inaweza kuangaliwa kwa hii hadhira ya pili niliyogusia hapo juu. Ni kwa kiasi gani dhamira na lengo la mwandishi au msanii limefikiwa kwa kuangalia jamii. Hili ndilo lengo hasa ambalo Ngugi analikusudia kwa udondozi uliofanywa hapo juu.

Ni makusudio ya makala haya basi kufanya uchambuzi wa kazi hizo mbili za hapo juu za kisanii. Kwa sio tu kuziona zilivyojitosheleza kama kazi za kisanii, bali pia ni kuangalia kwa kiasi gani, wasomaji na hadhira ya kazi hizo, walivyoathirika nazo.

Sababu ya pili ya uteuzi wa kazi hizi inatokana kwa kiasi kikubwa na sababu ya kwanza. Kazi hizi zimeteuliwa kutokana na majina ambayo wasanii

wake wameyachagua kuziita. Majina hayo kwa kuyaangalia tu yanatokana na methali au misemo iliyomo katika lugha ya Kiswahili. Misemo au methali hizo hata hivyo imetoholewa au kupotoshwa kwa makusudi. Kufanya hivyo kwa makusudi kwa msanii inaashiria kusudio fulani. Na kwa mtazamo wa makala haya kusudio hilo hasa linamlenga msomaji au mtazamaji, yaani hadhira. Kwa kiasi kikubwa majina ya kazi hizi yamedhamiria kuizindua hadhira. Kazi zinaitaka hadhira izinduke, isiyachukulie mambo kijuujuu tu na kuyakubali kama yalivyo. Kwa maneno mengine kazi zinahoji uhalali na ukweli wa misemo na methali tulizopokea toka kwa vizazi vilivyopita. Je methali na misemo hiyo bado ina mshiko wowote? Au pengine ipo haja kuziangalia tena methali na misemo hiyo? Hoja hapa huenda ikawa, na kwa hakika ndivyo ilivyo kuwa misemo na methali katika lugha yoyote huchukuliwa na wazungumzaji wa lugha ile kuwa yenye kubeba dhamana kubwa kama mwongozo wa uadilifu katika jamii husika. Methali na misemo hiyo aghalabu huwa imefanyiwa utafiti wa kina na wa muda mrefu. Methali na misemo hiyo kwa hivyo hubeba ujumbe mzito ambao msemaji na anayesemewa hutazamiwa waelewane kwa matarajio kuwa anayesemewa methali au misemo huo anapata ujumbe uliokusudiwa kwa vile mara nyingi methali na misemo hiyo japo huwa mifupi lakini hujitosheleza yenyewe na kukidhi haja iliyokusudiwa. Makala haya hayakusudii kuingia kwa undani katika uchambuzi wa kazi za methali na misemo katika jamii inayozungumza lugha fulani. Inatosha kwa hiyo kutanabahisha tu kuwa kwa uteuzi wa methali zilizotolewa kutumika kama majina ya kazi za sanaa, ujumbe unaotarajiwa kutolewa unaashiria kuwa ni mkubwa na wenye uzito wa kipekee zaidi kushinda methali na misemo wenyewe. Kwa msanii kuthubutu kutingisha dhana iliyobobea na kukubalika katika jamii kwa muda mrefu kwa vyovyote msanii atakuwa na ujumbe wenye kina na maana sana kwa hadhira yake. Kwa msingi huo tungetazamia upokezi wa kazi hiyo ya sanaa kuwa ni wa hali ya juu, na jamii ionyeshe mabadiliko ya papo hapo.

Lina Ubani

Muktadha wa methali

Kazi ya kupima mabadiliko ya kimwenendo, kimaisha, kifikra na kivitendo katika jamii, mabadiliko yanayokisiwa kuwa yamesababishwa na kazi ya sanaa, kazi hiyo mara nyingi huwa ni ngumu sana. Kazi hiyo inaweza kurahisishwa na mvuto utakaotokana na kazi yenyewe ya kisanii iliyokusudiwa. *Lina Ubani* kwa mtazamo wa makala haya, ni jina linalotokana na methali ya Kiswahili isemayo, “la kuvunda halina ubani”. Inawezekana msanii mwenyewe asikubaliane na mtazamo huu, lakini hiyo sio kazi yetu. Ujumbe uliobebwa katika methali hii ni mkubwa. Katika hali ya kawaida methali inakusudia kueleza hali halisi, kwamba kitu kikioza na hasa kitu chenye uhai, mathalani nyama au samaki,

harufu inayotoka katika kitu hicho haiwezi kupotezwa kwa kufusha ubani. Ubani ni aina ya madini ambayo yanapochomwa hutoa harufu nzuri sana, madini hayo aghalabu hutumika katika mikusanyiko ya watu kwenye shughuli za kidini ili kutoa riha nzuri. Haiyumkini kama riha hiyo inasaidia kuficha ile nyama au yule samaki kutoka katika hali yake ya kuoza. Kinachoepushwa hapo ni ile harufu mbaya itokanayo na uozo, lakini hatima ya uozo wenyewe aghalabu hubaki vilevile. Matumizi ya ubani niliyoeleza hapo juu yanaweza kuashiria mambo kadha wa kadha. Sio kawaida kufukizwa ili kuondoa harufu ya uozo. Ubani hutumika zaidi kwenye mikusanyiko ya mazishi na hasa katika madhehebu ya dini ya Kiislamu. Lengo lake kwa kweli sio kuondoa harufu inayoweza kutolewa na hiyo maiti inayotarajiwa kuzikwa tu bali pia ni kuondoa harufu nyingine yoyote mbaya inayoweza kutolewa na wale waliokusanyika sehemu hiyo. Matumizi haya kama nilivyokwisha dokeza hayakusudii kubadili hali ya maiti wala ya wale waliohai ambao nao pia kimaumbile huweza kutoa harufu mbaya katika mikusanyiko hiyo.

Kwa muktadha huu methali “la kuvunda halina ubani” inakusudia kuwaasa wanajamii kuwa matumizi ya ubani hayana mujarabu wa aina yoyote kwa lile ambalo tayari limevunda. Methali inalenga kwa kile kitu chenyewe kilichovunda, iwe ni mnyama au samaki au hata maiti. Kuvunda kutaendelea kuwa kubaya zaidi bila kujali magunia mangapi ya ubani yametumika. Kwa maneno mengine methali inaashiria kukata tamaa, kunatokana na kukosekana uwezekano wa kurekebisha hali iliyoharibika tayari. Kwa upande mwingine jamii inatahadharishwa, kuwa ichukue hatua za kuepusha mambo, au kitu kisije kikavunda, kisije kikaharibika, kwani kikiharibika, uwezekano wa kukirejesha katika hali yake ya kawaida ni mdogo mno au haupo kabisa.

Jambo jingine linalojitokeza katika methali hiyo ni kuwa pengine ubani sio njia sahihi sana ya kutatua tatizo. Na kwa kweli unalifanya tatizo lionekane kana kwamba halipo, wakati ukweli ni kwamba tatizo lipo na linaendelea kuwa baya zaidi, kadri muda unavyozidi kuongezeka. Kwa hiyo jamii inaambiwa vilevile kuwa, endapo njia za tahadhari zimeshindakana kuchukuliwa na hatimaye mambo yakaharibika basi isidhaniwe kuwa kwa kutumia ubani ndio itakuwa suluhisho lenyewe la kuleta hali ya kufaa. Kwa maneno mengine ubani sio dawa ya kuponesha lile lilovunda. Methali hii ni ya Kiswahili na imekusudiwa Waswahili ambao ni wazungumzaji wa lugha hii. Kama zilivyo methali nyingine nayo hii pia imejikita katika jamii ya wazungumzaji. Na lengo lake ni kuyachukua yale ambayo jamii hii imeyapokea, kuyazoea na pengine kuyaamini katika mwelekeo fulani. Kwa mtazamo huu methali inachojaribu kuonyesha ni kuwa jamii isichukulie ubani kuwa ndio dawa inayofaa kuondoa matatizo ya riha mbaya.

Mustakabali wa Methali katika Tamthiliya:

Lina Ubani ni tamthiliya iliyoelekezwa kwa jamii. Kwa mujibu wa maelezo yaliyotolewa hapo juu msanii anakusudia kuitahadharisha jamii kwamba lile linaloonekana kuwa limevunda na kwamba haliwezi tena kurekebisha, linaweza kurekebisha, yaani lina ubani. Dhamira ya kwanza ya msanii ni kuivutia hadhira. Kimapokeo jamii imeelekezwa kuamini kuwa la kuvunda halina ubani, msanii anasema kinyume chake. Ni kwa kiasi gani msanii amefanikiwa katika kuufikisha ujumbe huu?

Uchambuzi wa Msokile (1991:8) juu ya dhana hii hauna ushahidi uliomo ndani ya kazi yenyewe ya sanaa. Kwamba “matatizo haya yana dawa” na tungetazamia kuipata dawa hiyo ndani ya kazi yenyewe. Na pengine hilo ndilo tazamio la hadhira kwa kiasi kikubwa. Pengine hiyo inaweza isiwe kazi ya msanii, lakini kwa mujibu wa mwelekeo tuupatao ndani ya jina la kazi yenyewe, ingesadifu haja kama dawa ingepatikana katika kazi yenyewe.

Upo msururu mrefu mno wa matatizo katika kijiji ambamo tamthiliya hii imejikita. Kwa upande mmoja yapo matatizo yanayoonyeshwa kuwa yamesababishwa na kijiji au uongozi wa kijiji, kwa ridhaa au hata bila ridhaa ya wanakijiji wenyewe. Uongozi ukachukua uamuzi wa kuingia vitani kuliondoa zimwi lililoingia kijijini na kutishia usalama wa wanakijiji. Uongozi uliona zipo sababu za kutosha za kuchukua uamuzi kama huo.

Kwa upande mwingine zipo sababu za kiuongozi na kiutendaji ambazo hazitokani kabisa na madhara yaliyosababishwa na vita. Matatizo haya yanaletwa na ukosefu wa uadilifu. Kwa bahati mbaya uongozi unatumia vita kama ndio kiini cha matatizo mengine yote na kugubika ukweli wenyewe, ambao ni choyo, ubinafsi, ubadhirifu, uroho, na mengineyo mengi yaletwayo na ukosefu wa uadilifu na hasa kwa wale wenye dhamana kubwa kwa jamii yao.

Kabla ya vita inayosimuliwa katika tamthiliya hii, kulikuwepo na “operesheni vijiji” ambayo inaonyeshwa kwenye tamthiliya kuwa ilikuwa na utekelezaji mbaya. Utekelezaji wa operesheni hiyo ndiyo chanzo cha matatizo mengi yaliyofuata baadaye. Baadhi ya nyumba ambazo wanakijiji walizijenga kwa adha kubwa, zilivunjwa kwa vile tu zilikuwa nje ya maeneo yaliyopimwa ya vijiji vipya. Wengi wa wanakijiji walihamishwa toka sehemu walizokuwa wanaishi kwa miaka mingi, sehemu zilizokuwa karibu na mashamba yao, na kupelekwa kwenye maeneo kame, yasiyostawi chochote, kwa amri na kwa ahadi kuwa “watakaporundikana” pamoja, ndipo serikali yao itapata uwezo wa kuwasogezea huduma muhimu kama vile maji na hospitali kwa urahisi zaidi kuliko wakitapakaa, kila mtu na sehemu yake.

Matokeo yake wanakijiji walishindwa kuyahudumia mashamba yao na njaa kali ikakinyemelea kijiji. Lilikuwepo tatizo jingine la wanakijiji kulazimishwa kulima pamba ili serikali iweze kupata fedha za kigeni. Pamba ililimwa lakini

serikali hiyohiyo ilishindwa kuinunua pamba hiyo kutoka kwa wanakijiji kwa visingizio mbalimbali. Mwaka uliofuata wanakijiji waliamua kulima mazao ya chakula, fiwi, kwa vile kama zikikosa mnunuzi basi wenyewe watazitemia kama chakula. Serikali ikaja juu kuwalazimisha wanakijiji walime tena pamba. Na kwa kuonyesha ubabe wa serikali, jeshi la mgambo² linatumiwa kung'oa mazao ya chakula ya wanakijiji.

Tatizo hili kama uvundo, lilipata ubani wake. Aliyeongoza tafrani hiyo ya kung'oa mazao ya chakula ili watu wafe na njaa kwa sababu ya pamba, katibu tarafa, aliogwa na shingo yake ikapinduka, kichwa kikatazama nyuma mgongoni! Hata hivyo msanii hakuupa uzito unaostahili huu ubani pengine kwa sababu mbalimbali, mojawapo inaweza kuwa ubani huo ni wa muda tu na wa sehemu moja ndogo tu ya jamii, wakati tatizo ni kubwa na la kudumu. Ubani huo hauondoi uvundo mzima, na ni wachache wanaoujua na wawezao kuutumia ubani wa sampuli hiyo. Hata hivyo hiyo ilikuwa ni ishara tosha ya kuutanabahisha uongozi uliopo, chuki walizokuwa nazo wanakijiji dhidi ya uongozi wao.

Baada ya vita, ambayo wengi wa wanakijiji hawakuijua sababu yake, hali ya kijiji ilikuwa mbaya kupindukia. Hapakuwa na chakula, nguo, pesa, usafiri, karatasi, na hata matunda! Yote yanasingiziwa vita japokuwa wakati huohuo inadaiwa kuwa vita hivyo wanakijiji wameshinda! Matokeo ya hali hiyo ni kuzuka kwa mitindo ya foleni kwa kila bidhaa muhimu inayopatikana. Foleni hizi wakati mwingine huzua zogo ambalo mojawapo lilisababisha kifo cha mtoto mchanga. Huzuni ilioje!

Kama kwamba ndio ubani wa tatizo hilo serikali ikapiga marufuku uagizaji wote wa magari, na vitu vya "anasa". Hatua nyingine ni kuwakamata wale walioitwa wahujumu uchumi. Zoezi hilo lilipoanza ikabainika kuwa wanaokamatwa sio hasa wale wanaohujumu uchumi, bali ni watu wadogo tu, na wale wakubwa wenye uwezo, na ndio wanaofanya vitendo vikubwa vya hujuma, waliachwa, hawakuguswa.

Uvundo wa magendo ya bidhaa adimu na rushwa ulishamiri. Hatua zilichukuliwa na serikali ni kama ziliongeza huo uvundo. Kama kwamba hilo halitoshi, huko maofisini nako tamthiliya inatupa taswira ya namna maamuzi yenye athari kwa wanakijiji wa kawaida, kama yale ya operesheni vijiji, yanavyochukuliwa. Uongozi wa juu wenye dhamana kubwa kwa wanakijiji umeshikiliwa na wanasiasa, ambao walio wengi hawakusoma. Uwezo wao unapimwa katika umahiri wao wa kuzungumza na kuongopa. Wataalamu wanaosomeshwa na kijiji wanapuuzwa na hata ushauri wao hausikilizwi. Matokeo ya hali hiyo inayoletwa na tamaa za kibinafsi za wanasiasa, ni kuzorotesha maendeleo ya wanakijiji na kuwakatisha tamaa wataalamu. Wataalamu wanakuwa maadui. Ushauri wanaopewa wanasiasa na mataifa ya nje ndio unaothaminiwa zaidi kwa vile mara nyingi unakuwa na maslahi ya kibinafsi ya wanasiasa hao. Washauri hao wanayajua madhara ya ushauri wao hivyo ili waweze kufanikiwa

katika malengo yao hulazimika kutoa bakshishi kwa viongozi hawa waliokosa maadili ya kiuongozi na wasio na uchungu na matokeo ya maamuzi yao³.

Uvundo huu unaonyesha pia kuwa una ubani wake. Ubani huo ni kujitoa mhanga kwa baadhi ya wahusika kwa niaba ya jamii nzima. Kwenye tamthiliya hii Huila kama mtaalamu anayethamini kazi yake, anaonyesha ujasiri wa kupambana na ubadhirifu huo. Hata hivyo hatimaye juhudi zake zinakwazwa na matatizo yaliyo nje ya uwezo wake. Ukosefu wa bidhaa muhimu ambao hata yeye unaikumba nyumba yake, ukichanganyika na matatizo ya ziada yanayoletwa na mama yake, Huila anashindwa la kufanya, ubani wake hauonyeshi kuleta ahueni yoyote.

Dhamana ya Msanii kwa Jamii

Pengine ni muhali kwa msanii kujitwika dhamana ya kuionyesha jamii namna ya kuondokana na uvundo uliopo. Kwa kufanya hivyo kunaweza kuifanya jamii ione kuwa mambo ni rahisi wakati hali halisi inadhihirisha kuwa mambo ni magumu mno. Kwa upande mwingine kutoa ufumbuzi wa matatizo katika kazi ya sanaa ni kama kuiambia hadhira kuwa haijui kitu, wala haina uwezo wa kutatua au kutafuta njia ya kutatua matatizo inayoyakabili.

Msanii wa *Lina Ubani* amejaribu kujiepusha na dhamana hiyo. Japokuwa ameonyesha kwa upeo wa chini namna baadhi ya uvundo unavyoweza kuondolewa, lakini pia hakuchelea kuonyesha jinsi ilivyo vigumu kuuondoa kabisa uvundo huo! Isitoshe ubani alioutumia pengine sio sahihi zaidi na kwa hiyo juhudi zinahitajika kupata ubani wenye uwezo mkubwa zaidi toka kwa hadhira yenyewe.

Hata hivyo, mwelekeo wa msanii unaweza kuwa na kasoro moja. Kama tulivyoonyesha katika utangulizi wetu, kuwa uvundo ni harufu mabaya. Kuondoa uvundo huu ni kuondoa harufu; na sio kuondoa kile kinachotoa harufu yenyewe. Kazi ya ubani ni kuondoa harufu tu. Na kwa hiyo hata ukipatikana ubani wenye nguvu kiasi gani, bado tatizo litakuwa halijapatiwa ufumbuzi. Dawa ya uvundo huu kwa mtazamo huu, isingepaswa kuwa ni ubani, bali ni namna ya kuondoa mzoga unaoleta uvundo. Tukibaki tunahangaika kutafuta ubani ili utoe harufu itakayoshindana na ile ya uvundo tutakuwa tunajidanganya Kinachohitajika si fimbo, mikuki, mishale, mundu, shoka, na mawe peke yake, bali na mabeleshi, mitalimbo, sululu, na majembe ili tuweze kuchimba shimo refu la kuuzikia mzoga.

Sijui ni kwa kiasi gani ujumbe huu uliokusudiwa na msanii umeifikia jamii aliyoilenga. Tunawezaje kuthibitisha kuwa aliyokuwa akiyafanya Waziri wa Mambo ya Ndani wa wakati ule yalitokana na msukumo uliomo ndani ya tamthiliya hii⁴. Zipo habari ambazo sijaweza kuzithibitisha, kuwa tamthiliya hii ilikuwa na athari kubwa miongoni mwa wanajeshi wa kawaida mara baada ya kutolewa tamthiliya yenyewe. Inadaiwa wanajeshi waliokuwa wakizungushwa kupata malipo yao, hasa wale walioathirika na vita vilivyopiganwa kati ya

Tanzania na Uganda wakati ule walihamasishwa sana na tamthiliya hii na kuanza kudai haki zao kwa jazba, hadi walipofanikiwa. Kwamba tamthiliya hii iliweza kutoa taathari hizo kwa vile ilionyeshwa sana katika makambi mbalimbali ya majeshi yetu. Ni kwa kiasi gani hilo linaweza kuthibitishwa ni kazi kubwa. Hapo ndipo ninapohoji uthabiti wa nadharia na mtazamo wa Ngugi juu ya nafasi na jukumu la ujumbe wa msanii kwa jamii yake.

Mvumilivu Hula Mbovu

Muktadha wa Methali

Kilichosababisha kukiteua kitabu hiki cha Mochiwa (1988), kama nilivyodokeza hapo juu, ni dhana ya “kuipotisha” methali kama mbinu ya mvuto kwa kazi ya sanaa, na vilevile kuona ni kwa kiasi gani aina mbili tofauti za kazi za sanaa zinavyoweza kuwa na athari kwa jamii zikiwa na ujumbe kwa kiasi kikubwa unaofanana.

Kezilahabi aliyeandika utangulizi wa kitabu hiki ametusaidia kwa kuonyesha kuwa “mashairi yaliyomo... yanaweza kugawanyika katika makundi matatu”. Kwa Kezilahabi, kitabu hiki kina mkusanyiko wa mashairi ya nafsi, mafumbo na maadili. Kwa uchache mno, Kezilahabi ametudokolea falsafa ya nafsi kama inavyojidhihirisha kwenye mashairi ya Mochiwa. Sikusudii kuyaangalia mashairi haya kwa mwelekeo wa kina kilichotangulizwa na Kezilahabi, haiyumkini, sipingi ukweli dhahiri unaotanabahisha kuwa “ushairi hautaki kelele”, kwamba kuyaelewa mashairi haya kunahitaji “juhudi”.

Kama tulivyoona hapo juu tulipokuwa tukijadili *Lina Ubani*, jina la kitabu hiki pia limetokana na methali. Kwa munasabu uleule wa “upotoshaji” wa methali kwa lengo la kuitanabahisha jamii, badala ya ile methali inayofahamika na kukubalika na jamii, tunapewa na msanii methali iliyopotoshwa. Tofauti na *Lina Ubani*, angalau hapa msanii ametupa methali kama ilivyo na kuipotisha sehemu yake ya mwisho tu. Badala ya *mbivu*, akasema *mbovu*. Kwenye Kiswahili tofauti hii ya irabu inaleta tofauti kubwa mno ya maana. Kwa muktadha huu inamuwia vyepesi msomaji kuitambua methali inayozungumziwa.

Katika hali ya kawaida, mvumilivu hupaswa baadaye kula *mbivu*. Kinachokokotezwa hapa na methali hii kwa jamii ni subira. Subira hii imeegemezwa katika matarajio. Matarajio yenyewe yapo kwa kile kisubiriwacho ambacho katika hatua hii kinapaswa kiwe kingali kichanga, hakijapevuka. Mhusika anapaswa kuvuta subira itakayofanya hicho kisubiriwacho kufikia hatua inayofaa kwa matumizi au mahitaji yoyote yawayo. Huo ndio mtazamo ambao methali inataraji kuifanya jamii iifuate. Hali inayofikishwa hapa ya kile kisubiriwacho inapaswa iwe ni changa; inayoelekea kupevuka, ubivuni.

Msanii ana hoja tofauti. Yeye anaitia walakini methali katika subira. Yapo mambo mawili yanayojitokeza katika kadhia hii. Kwamba kusubiri chochote kiwacho hadi kufikia upevu ni muhali. Kama huo ndio uliokuwa mwendo huko nyuma, mabadiliko yaliyopo sasa katika jamii hayatoi mwanya wa subira ya aina hiyo. Kwamba kwa mwenendo wa nyakati, huna budi uwahi kilicho chako mapema kwani kusubiri hadi kipevuke kunaweza kukaleta matokeo yasiyotegemewa. Kwa upande mwingine msanii anasema kwamba kile kisubiriwacho tayari kilikwishapevuka zamani, na wale wanaokisubiri wamechelewa, kwani hatua inayofuata baada ya upevu ni uozo.

Kwa bahati mbaya dhana hii haijitokezi bayana kwenye mkusanyiko huu wa mashairi hadi msomaji afikapo kwenye shairi la mwisho kabisa la kitabu, ambalo limepewa jina la “Mvumilivu”.

Mustakabali wa Methali katika Mashairi

Kama tulivyokwisha ona hapo juu, mashairi yaliyomo humu yamegawanyika katika sehemu kuu tatu. Katika kujaribu kuyaelekeza mashairi haya kule ambako ujumbe uliomo kwenye methali unaashiria kutupeleka, huenda kazi hiyo ikawa kubwa na ngumu, ikahitaji juhudi. Jambo moja lipo wazi hata hivyo. Nalo ni kuwa kila fungu la mashairi haya linalenga jamii. Na jamii imejengwa na mtu mmoja mmoja. Na huyu mtu ndiye lengo mahsusi la mwandishi. Kezilahabi ameutilizi huu mwelekeo katika mtazamo wa “nafsi”.

Mkusanyiko wa mashairi ya nafsi unaonyesha uchovu wa mashairi katika subira. Kila moja ya mashairi hayo, inaashiria kuchukua hatua za mabadiliko ya dhata pasi mzaha kuondokana na hali iliyokuwepo awali. Subira na uvumilivu umemtoa nyongo mashairi na kuona lililo bora kabla hajala mbovu ni “bora tuachane”. Subira pia haihitaji mashairi kwa yule ampendaye. Amechoka kusubiri kwa kuchelea kibovu na kwa hiyo anatafadhilisha “ninywe hima!” Pengine mashairi alimvumilia mwandani wake kwa kiasi kilichostahili, lakini imemfikisha subira kung'amua kuwa ampendaye kwa kweli si chochote wala lolote, bali ni “nyangarika”. Na nyangarika ni dudu lisilokuwa na manufaa yoyote kwa matumizi. Kwa ujumla utunzi uliomo kwenye mashairi ya nafsi, unaitanabahisha nafsi kuingalia subira kwa kituo.

Sehemu kubwa ya mkusanyiko wa mashairi haya ni ile iliyomo katika kundi la maadili. Kama nilivyogusia hapo juu, juhudi kubwa inahitajika kuyaelekeza mashairi yaliyomo sehemu hii na dhana ya kujihadhari na subira. Mashairi haya yanaiaa jamii juu ya kadhia mbalimbali zinazoisibu jamii na kutoa maelekezo kisanii. Watafuta vyeo kwa mbinde wanaonywa katika shairi la “Cheo”. Kuna wakati jamii ilikuwa inahoji juu ya kubadilibadili viongozi toka sehemu moja hadi nyingine serikalini. Mantiki ya mabadiliko haya haikuweza kueleweka vizuri. Msanii anahoji janga hili kwa kuiangalia jamii inavyoathirika

kimaendeleo kwa mtindo huo kwenye shairi "Chetu" endapo chetu "kikiwa chatuumiza", basi "chetu hugeuka chatu".

Sehemu ya mkusanyiko wa mashairi ya mafumbo imejengwa zaidi na taswira za wanyama. Matumizi ya wanyama yamemwezesha msanii kuutoa ujumbe wake kwa ukali zaidi kinyume na maelezo ya kawaida. Mashairi kama "Paka huliwezi fupa" "Fisi alikula windo" na "Mwanambuzi" yana ujumbe unaochoma kwa kina. Hata hivyo ni vigumu kuyaelekeza mashairi hayo kwenye dhana ya uvumilivu tuliyoieleza hapo juu. Kama ilivyohojiwa methali ya "mvumilivu hula mbivu" ndivyo hivyo hivyo msanii alivyohoji juu ya methali 'wema hauzi'. Kwenye shairi lake 'wema' msanii anasema 'wema waoza'.

Pengine kuhakiki mashairi yaliyomo katika kitabu hiki kwa kutumia kigezo cha jina lililopewa kitabu inaweza kusababisha upotoshaji wa dhamira ya mwandishi. Lakini jina la kitabu ndilo limwongozalo mdadisi na msomaji kuvutwa na yaliyomo. Kiu hii katika mashairi yaliyomo kwenye mkusanyiko huu inachelewa sana kushibishwa. Katika mkusanyiko wa mashairi ya Mvungi mathalani aliyoyapa jina *Raha Karaha* pengine ndiyo yaliyosadifu dhamira inayofaa dhamira inayoashiriwa na lile jina la kitabu cha Mochiwa. Kwa upande mwingine hata hivyo, mashairi ya Mochiwa yanahitaji uvumilivu wa kuyasoma "kwa tuo na shuo" ili msomaji aweze kufuzu chuo cha maisha'.

Dhamana ya Msanii kwa Jamii:

Kinachohojiwa na makala haya ni kwa kiasi gani dhamana aliyojitwisha msanii wa *Mvumilivu hula mbivu* kuitanabahisha jamii juu ya uvumilivu inapata mshiko katika jamii. Kinachojitokeza hapa ni tashwishi iliyoipata hadhira juu ya kubadilishwa kwa methali iliyoipata mshiko katika jamii. "Mvumilivu hula mbovu" sio jambo lisilofikiriwa na wazungumzaji wa Kiswahili, lakini pia kwa sababu jamii inapaswa kutoa, kueneza, na kusisitiza maadili mema, haiyumkini kwa jamii "kupotoshwa" juu ya faida ziletwazo na uvumilivu. Lakini ni vipi juu ya methali kama "ngoja ngoja yaumiza matumbo"? Tofauti inayojitokeza ni katika maana na malengo. "Kuvumilia" na "kungoja" ni maneno yanayobeba dhana tofauti; halikadhalika "uozo" na "maumivu ya tumbo" yanatoa malengo tofauti, uozo ukielekezwa kwa jamii nzima wakati maumivu ya tumbo yanamtazama mhusika mmojammoja.

Pengine maelezo haya yanaweza kuwa hayajitoshelezi ipasavyo, na hilo ndilo linaloleta ugumu katika kujaribu kunyambulisha hasa kiini cha ujumbe wa msanii katika kazi yenye mtandao mkubwa kama hii ya Mochiwa.

Hitimisho

Nilichojaribu kudadisi katika makala haya ni kwa kiasi gani ujumbe wa msanii unaweza kubebwa katika jina alitoalo msanii kwa kitabu chake na yale yaliyomo kwenye kazi yenyewe ya kisanii. Jina la kitabu au kazi yoyote ya sanaa inakusudia kufanya kazi kadhaa, mojawapo ikiwa ni mvuto kwa wasomaji na hadhira kwa ujumla. Mbinu hii inatumiwa sana na waandishi wa magazeti, jinsi wanavyoyanadi magazeti yao kwa uteuzi wa vichwa vya habari vyenye mvuto. Lengo hilo hata hivyo linapaswa lishabihiane na ujumbe halisi uliomo ndani ya kazi yenyewe iliyokusudiwa. Kwa mtazamo huu kazi kama *Lina Ubani* inaweza kuangaliwa kama changamoto kwa jamii. Hii ni kwa sababu msanii amejiepusha na kutoa jibu la moja kwa moja juu ya uwezekano wa kuyamaliza matatizo makubwa katika jamii kwa njia ya uandishi tu. Mchango unaotolewa na msanii katika kazi kama hii ni kuitanabahisha jamii juu ya kuwepo kwa hali inayozungumzwa katika kazi yenyewe. Nini kifanyike baada ya hapo ni kazi ambayo msanii kwa nia njema kabisa anawaachia wasomaji wake. Hata hivyo hilo ndilo hasa tatizo analokumbana nalo msomaji. Mvuto unaotokana na jina *Lina Ubani* mathalani unatoa taswira ya majibu juu ya matatizo yaliyopo, japokuwa yale yaliyomo katika kazi yenyewe hayaonyeshi kuwa ndilo lililokuwa tazamio la msomaji. Hali hiyohiyo inajitokeza katika *Mvumilivu hula mbovu*. Tunahitimisha kwa kusema kuwa bado wasanii wanajiepusha na jukumu la kutoa majibu kwa matatizo yanayokabili jamii za wasomaji wao. Inawezekana hufanya hivyo kwa kuchelea kuipotosha jamii au kuifanya jamii ikayaona matatizo hayo kuwa ni mepesi mno. Halikadhalika ipo dhana inayodai kuwa kutoa majibu ya matatizo ya jamii katika kazi ya sanaa ni sawa na kuwafanya wanajamii mbumbumbu hawajui kitu. Hivyo jambo la busara analotazamiwa msanii kulifanya ni kutoa mchango wake kwa kuyaelekeza macho na masikio ya wasomaji katika kuliangalia tatizo na hatimaye wasomaji wenyewe wachukue hatua. Hilo ndilo Ngugi analogombana na Soyinka. Ngugi kama tulivyomnukuu hapo juu anadhani msanii ana jukumu sio tu la kuonyesha maovu bali pia na kuonyesha njia, wakati Soyinka anachofanya ni kuuonyesha uozo na kuliacha jukumu la kuuondoa uozo huo kwa jamii yenyewe. Kazi mbili za sanaa zilizochambuliwa katika makala haya zina mwelekeo huu.

Tanbihi

- 1 Tafsiri iliyotolewa katika makala imetokana na maelezo haya halisi toka Ngugi W.T. (1972) *Homecoming*. Ukurasa wa 65-66: London HEB

“although Soyinka exposes his society in breadth, the picture he draws is static, for he fails to see the present in the historical perspective of conflict and struggle. It is not enough for the African artist, standing aloof, to view society and highlight its weaknesses. He must try to go beyond this, to seek out sources, the cause and the trends of a revolutionary struggle which has already destroyed the traditional power-map drawn up by colonial nations. The artist in his writings is not outside the battle. By diving into its sources, he can give moral direction and vision to a struggle which, though suffering temporary reaction, is continuous and is changing the face of the twentieth century”.
- 2 Dhana hii ya magambo ipo pia katika kitabu cha riwaya cha mwandishi maarufu sana Jack Longon (1980) *The Iron Heel*. Connecticut: Lawrence Hill and Co.
- 3 Tazama riwaya Sonyika, W. *The Interpreters*, HEB, London, 1965. Kisa cha mtambo wa nishati uliobuniwa na Sekoni na kufutwa na mkuu wake kwa madhumuni ya kijinufaisha.
- 4 Msokile anajaribu kuonyesha kuwa harakati za Waziri wa Mambo ya Ndani wa wakati ule aliungwa mkono na serikali katika kuondoa maovu ikiwa kama changamoto iliyotokana na tamthiliya hii. Tazama Msokile, M. Uchambuzi na Uhakiki: Lina Ubani, DUP, DSM 1991.

Marejeo

- London, J. (1980) *The Iron Heel*. Connecticut: Lawrence Hill and Company.
- Mochiwa, Z. (1988) *Mvumilivu Hula Mbovu*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Msokile, M. (1991) *Uchambuzi na Uhakiki: Lina Ubani*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Muhando, P. (1984) *Lina Ubani*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Ngugi, W.T. (1977) *Homecoming*. London: Heinemann Educational Books.
- Soyinka, W. (1965) *The Interpreter*. London: Heinemann Educational Books.